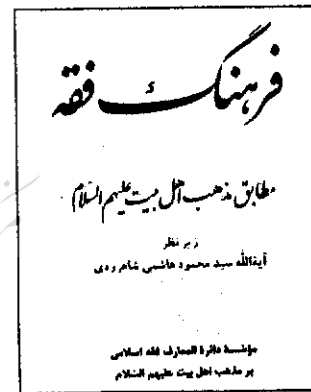

معرفی‌های اجمالی

فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (ع)، جلد اول، ائمه ایمان، زیر نظر آیت‌الله سید محمود شاهرودی، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع)، ۷۶۰ ص، وزیری.

پژوهش و نگارش نخستین فرهنگ فقه، به زبان فارسی، تحقیقی ارزنده و بایسته است که جلد نخست این اثر ارزشمند به فقه پژوهان تقدیم شده است. این اثر به شرح و بازگویی گسترده و جامع واژگان و اصطلاحات فقهی و اصولی به صورت الفبایی و مستند پرداخته است.

واژه فقه در لغت، فهم عمیق و دقیق و در اصطلاح، علم به احکام شرعی فرعی از ادله تفصیلی است. احکام شرعی نیز مجموعه قوانین و مقرراتی است که شارع و قانونگذار مقدس اسلام، برای اصلاح امور معاش و معاد مردم و جامعه تشریح کرده است.

کتاب فرهنگ، منبعی دقیق، موثق و معتبر درباره واژگان یا اصطلاحات تمام یا بخشی از زبان یا رشته‌ای خاص از معارف و علوم است که براساس نظامی خاص و به طور معمول الفبایی

مرتب می‌شود. فرهنگ فقه، فرهنگی تخصصی و با نظم الفبایی است که در آن عناوین فقهی به همراه معنا و توضیحات لازم و مستند گرد آمده است. شناخت فرهنگ فقه در گرو بیان نکته‌هایی چند است:

۱. **عناوین فقهی:** مراد واژگانی است که در فقه کاربرد دارند؛ خواه از اصطلاحات فقهی (واژگانی که در فقه معنایی خاص یافته‌اند) باشند یا نباشند. از این رو، عناوین فقهی، اعم از اصطلاحات فقهی‌اند. عناوینی که مدخل‌های فرهنگ فقه را تشکیل می‌دهند عبارتند از:

الف. **موضوع حکم:** عنوانی که در یک مسئله فقهی موضوع قرار می‌گیرد. در مثال نماز واجب است و آب، پاک است. نماز و آب موضوع‌اند، با این تفاوت که نماز اصطلاح فقهی است؛ بیشتر مدخل‌های فرهنگ فقه، موضوع فقهی‌اند.

ب. **متعلق موضوع:** عنوانی که به صورت وصف یا قید، دائره موضوع فقهی را محدود و مشخص می‌کند. مانند: آب کُربا ملاقات نجاست، نجس نمی‌شود. کرب در مثال، وصف آب که موضوع می‌باشد، قرار گرفته است.

پ. **حکم:** عنوانی که در یک مسئله فقهی، محمول قرار می‌گیرد، مانند عنوان واجب در مثال: نماز خواندن واجب است.

ت. **دلیل حکم:** عنوانی که مستند معتبر اثبات یک حکم فقهی برای یک موضوع فقهی است. کتاب، سنت، اجماع، عقل و اصول عملی و قواعد فقهی از جمله ادله و مبانی احکام‌اند.

۲. **شناسه:** تعریفی کوتاه با عبارتی غالباً بدون فعل است که در برابر هر یک از عناوین و مدخل‌ها می‌آید. هرگاه شناسه نیاز به توضیح بیشتر داشته باشد یا تفاوت‌هایی با واژگان و اصطلاحات

۴. مستند بودن مطالب ارائه شده.
۵. دارا بودن نظام الفبایی.
۶. دربرداشتن مهم ترین مطالب فقهی در عین رعایت اختصار.

اهمیت و ضرورت پژوهش

با آن که در بسیاری از علوم و شاخه های برخی علوم، فرهنگ های تخصصی متعددی نگاشته شده، اما درباره فقه ناب اهل بیت (ع) در عین برخورداری از جامعیت، عمق و گستردگی، فرهنگی درخور که تشنگی شیفتگان فقه شیعی را فرو نشانند و از جست و جوی فراوان و وقت گیر برای یافتن معنا و اطلاعاتی کوتاه و اساسی درباره عنوان های فقهی مستغنی سازد، تدوین نیافته و جای آن میان کتاب های مرجع و فرهنگ های تخصصی خالی است. علاوه بر این، گستردگی مسائل فقهی، نیز پراکندگی آن در باب های گوناگون، دستیابی به مسائل عناوین فقهی را دشوار ساخته است، به گونه ای که حتی پژوهشگر آشنا به فقه، گاه دچار مشکل می شود. از این رو وجود فرهنگی که راهنما و هدایتگر به مسائل گسترده فقهی و روشن کننده جایگاه فقهی و کلیات مسائل هر عنوان باشد، ضروری می نماید.

پیشینه پژوهش

تدوین کتاب هایی درباره واژگان و اصطلاحات فقهی چندان در گذشته متداول نبوده است. در سال های اخیر کتاب هایی درباره اصطلاحات و عناوین فقهی با نظم الفبایی نگارش یافته است که می توان از آن جمله مصطلحات الفقه، نوشته آیه الله علی مشکینی و الموسوعة الفقهية المیسره نوشته محمدعلی انصاری را نام برد. البته هر دو کتاب به زبان عربی است و کتاب مصطلحات الفقه از لحاظ جامعیت عناوین فقهی و نیز انعکاس مسائل کلی کمبود دارد، چنان که مسائل آن مستند نمی باشد، هر چند به عنوان قدم اول، عملی زیبا و کاری پسندیده است. الموسوعة الفقهية المیسره هر چند به لحاظ جامعیت و انعکاس مسائل و نیز مستند بودن، کتابی شایسته و قابل تقدیری است لکن فارسی زبانان غیر آشنا به زبان عربی از استفاده آن محرومند. می توان گفت که فرهنگ فقه، اولین فرهنگ به زبان فارسی با نظم الفبایی در ارائه مطالب فقهی به سبکی جدید با بیش از شش هزار واژه و عنوان می باشد.

بحمدالله پس از چند سال سعی و تلاش محققان، جامعه فرهیختگان و دانش دوستان بویژه فقه پژوهان شاهد عرضه جلد اول فرهنگ فقه که مشتمل بر عناوین حرف «آ» و «ا» در بیش از هفتصد صفحه است، می باشند.

نزدیک به آن داشته باشد، در نخستین بند مقاله بیان خواهد شد.
۳. ابواب: از آن رو که مسائل و مباحث فقهی، تحت عنوان کتاب یا باب همچون طهارت، صلوات، زکات و خمس در کتب فقهی آمده، به باب های مسائل فقهی که ذیل هر مدخل آمده است، اشاره می شود، تا دورنمایی کلی از نوع مباحث مربوط به مدخل در فقه باشد.
۴. مسائل: از آن رو که بنای فرهنگ بر اختصار است و مسائل فقهی بسیار می باشد اهم مسائل و کلیات آن ذیل هر مدخل آمده و از ورود در مسائل جزئی یا کم اهمیت پرهیز شده است. در مسائلی که اختلافی بوده، به اختلاف اشاره شده است و اگر یکی از اقوال مشهور بوده، به قول مشهور تصریح می شود. در صورت اجماعی (اتفاقی) بودن، مسئله بدون ذکر اتفاقی بودن آن، نوشته می شود.

منابع پژوهش

جواهر الکلام گسترده ترین و جامع ترین متن استدلالی و تفریعی فقه شیعه است و عمده اقوال و استدلال های فقیهان را دربر دارد، نیز در حوزه های علمی شیعه از جایگاهی بس ارجمند برخوردار است. این کتاب در تدوین فرهنگ فقه، به عنوان محور و منبع اصلی مورد استفاده قرار گرفته است. اما بی گمان، تدوین فرهنگی درباره فقه شیعه بدون بهره گیری از دیگر منابع متنوع و معتبر فقهی که هر یک نمایانگر تلاش بی وقفه فقیهان شیعه و تحول فقه شیعی در مراحل مختلف است نیز بدون استفاده از کتاب هایی که پس از جواهر الکلام نگارش یافته اند، کامل و غنی نخواهد بود. از این رو برای غنا و جامعیت فرهنگ فقه، از دیگر منابع معتبر نیز استفاده شده است؛ همچون المبسوط، الخلاف، تحریر الاحکام، تذکرة الفقهاء، منتهی المطلب، جامع المقاصد، الروضة البهیة، مسالك الافهام، مجمع الفائدة والبرهان، مدارک الاحکام، الحدائق الناضرة، مفتاح الکرامه، العروة الوثقی، و شروح معروف آن و بسیاری دیگر از کتب معتبر فقهی.

ویژگی های پژوهش

- فرهنگ فقه دارای ویژگی های زیر است:
۱. نخستین فرهنگ فقه شیعی و نخستین تجربه فقه پژوهان شیعه در زمینه فرهنگ نویسی.
 ۲. نگارش به زبان فارسی و قابل استفاده بودن برای کسانی که با زبان عربی آشنایی ندارند.
 ۳. برخورداری از جامعیت و گستردگی عناوین فقهی.

اینک چند نمونه از مدخل‌ها

جهت آشنایی بیشتر خوانندگان، چند مدخل گزینشی تقدیم می‌شود. شایان ذکر است در این مقاله، مستندات و منابع مدخل‌ها جهت اختصار حذف گردیده است.

آزادی

آزادی: رهایی انسان از سلطه دیگری / رهایی از بردگی.

آزادی به معنای نخست: آزادی فرد یا ملت، رهایی از یوغ بردگی دیگری و سلطه بیگانه و مستقل بودن در اراده و تصمیم‌گیری در عرصه‌های گوناگون اجتماعی اعم از فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و مانند آن است. از این رو، آزادی و استقلال ملازم یکدیگرند؛ یعنی نبود استقلال، نبود آزادی و نبود آزادی، نبود استقلال را به همراه دارد. این عنوان در مسائل مستحدثه فقهی مورد بحث قرار گرفته است.

اصل حریت: از اصول و قواعد معروف فقهی، اصل حریت (اصل حریت) و آزاد بودن انسان‌ها در برابر یکدیگر است؛ یعنی هیچ انسانی از پیش خود بر دیگری ولایت و سلطنت ندارد. امیرالمؤمنین (ع) در این باره می‌فرماید: بنده دیگری مباش که خداوند تو را آزاد قرار داده است.

همان‌گونه که اصل در انسان‌ها نسبت به یکدیگر، حریت است، نسبت به خداوند متعال، عبودیت و بندگی است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (جن و انس را جز برای آن که مرا بپرستند، نیافریده‌ام) از این رو، اطاعت از کسانی که خداوند انسان را به اطاعت از آنان فرمان داده است - مانند رسول او و صاحبان امر که در آیه «أطيعوا اللهَ وأطيعوا الرسولَ وأولى الأمر منكم» امر به اطاعت از ایشان کرده - واجب است.

حدود آزادی: آزادی از حقوقی نیست که در ابتدا بتوان به دیگری داد یا از وی ستاند، جز در موارد خاصی مانند به بردگی گرفتن اسیران جنگی با شرایط خاص و یا آزاد کردن برده از سوی مولا. تحقق آزادی انسان‌ها، نیازمند چارچوب و ضوابطی است که از افراط و تفریط جلوگیری کند و گرنه، به هرج و مرج و استبداد و دیکتاتوری و در نتیجه سلب آزادی افراد منجر می‌شود.

اسلام با تشریح امر به معروف و نهی از منکر (اصل معروف و منکر) چارچوب آزادی را تعیین نموده است؛ یعنی انسان‌ها در حکومت و نظام اسلامی، تنها؛ در چارچوب «معروف» می‌توانند در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی و سیاسی فعالیت کنند و باید از انجام هر فعالیتی که عنوان «منکر» بر آن صادق است، پرهیزند.

انواع آزادی: آزادی به اعتبار فعالیت‌های گوناگون آدمی به انواع زیر تقسیم می‌شود:

۱. آزادی عقیده. انسان در اندیشیدن و اعتقاد آزاد است و کسی نمی‌تواند دیگری را به انتخاب دینی مجبور کند - همچنان که کسی بر باقی ماندن بردین منتخب خود نیز مجبور نمی‌شود - ولی اگر با آزادی، اسلام اختیار کرد، حق تغییر دین خود را ندارد (ار تداد).

کافرانی که در سرزمین اسلامی زندگی می‌کنند، بر اساس ضوابطی، در ابراز عقیده خود بدون فراخواندن مسلمانان به آن آزادند. همچنین در انجام مراسم عبادی و نیز عمل بر طبق شریعت خود در ازدواج، ارث و معاملات، آزادی دارند؛ به شرط آن که آنچه را نزد مسلمانان منکر است، به طور علنی مرتکب نشوند. برای حل اختلافات خود نیز می‌توانند نزد قاضی مسلمانان یا قاضی خودشان مراجعه کنند و دولت اسلامی تا جایی که به حال مسلمانان ضرر و با مصالح کشور اسلامی منافات نداشته باشد، نمی‌تواند در شئون آنان دخالت نماید (اهل ذمه).

۲. آزادی بیان و قلم. بر اساس اصل حریت، آدمی در ابراز اندیشه‌ها و افکار خود و نیز چاپ و نشر آن‌ها آزاد است، اما پرهیز از دروغ، نشر باطل، ترویج منکرات، اهانت به فرد یا جامعه و آنچه موجب تضعیف نظام و امت اسلامی است، واجب و ارتکاب آن‌ها حرام می‌باشد.

از این رو، چاپ و نشر محصولات فرهنگی و کتاب‌های منحرف (کتب ضاله) جایز نیست و دولت اسلامی می‌تواند از آن جلوگیری کند و یا در صورت نشر، آن‌ها را جمع‌آوری نماید. دولت اسلامی همچنین در دوران جنگ می‌تواند از فعالیت مطبوعاتی که باعث تضعیف روحیه رزمندگان اسلام می‌شوند یا اسرار را برای دشمن فاش می‌کنند، جلوگیری کند.

۳. آزادی اجتماعات. بر اساس اصل حریت، مردم از حق برپایی اجتماعات و گردهمایی برای مشورت و تبادل نظر در موضوعات مورد علاقه تحت عنوان حزب، اتحادیه و مانند آن برخوردارند و دولت اسلامی نمی‌تواند از آن ممانعت کند، مگر این که برای نظام و امت اسلامی مضر باشد.

۴. آزادی کار. هر انسانی در عمل خود آزاد است و کسی نمی‌تواند او را به انجام کاری مجبور کند. آدمی در انتخاب نوع، زمان، مکان، کمیت و کیفیت کار آزاد است؛ هر چند در چارچوب مقرر در شریعت اسلام برخی کارها مانند شراب‌سازی حرام شمرده شده است. همچنین می‌تواند این آزادی را با بستن عقد یا عهد با دیگری، از خود سلب کند مانند این که کسی خود را به مدت ده روز در مکانی مخصوص برای

عملی خاص مثل بنایی اجیر دیگری کند.

۵. آزادی سیاسی. تمامی افراد جامعه - جز در مواردی که نصّ خاص وارد شده است - از حق دخالت در سرنوشت و اعمال حاکمیت ملی خود از راه انتخاب شدن و انتخاب کردن برخوردارند. بنابراین، اگر پیامبر (ص) یا امام منصوب از جانب ایشان حاضر نباشد، مردم می توانند حاکم خود را بر اساس موازین و معیارهای اسلامی انتخاب و در صورت تخلف وی از احکام شریعت، او را عزل نمایند. در صورت تعدد واجدان شرایط، رأی اکثریت ملاک است (آرای عمومی).

از مصادیق آزادی سیاسی، تشکیل احزاب و انجمن های سیاسی و برپایی اجتماعات است، با این شرط که مخل نظم عمومی و منافی با مصالح مسلمانان نباشد.

قانون و آزادی. چنان که بیان شد، اصل در هر انسانی، آزادی در تمامی شئون خود است، مگر این که برای خود فرد یا دیگران اعم از فرد و جامعه ضرر دنیوی یا اخروی داشته باشد که در این صورت باطل و حرام است. از این رو، باید آزادی انسان ها در قانونگذاری در نظر گرفته شود و هر قانونی که آزادی افراد را در غیر موارد استثنا شده، محدود و مقید کند، باطل و وضع چنین قوانینی حرام است.

آزادی به معنای دوم. آزادی به معنای رهایی از بردگی، در باب های مختلف فقهی اعم از عبادات مانند صلوات، زکات، حج، جهاد و عقود؛ نظیر تجارت، وکالت، وقف، وصیت، نکاح، و ایقاعات هم چون عتق و نذر، و احکام مانند غضب، ارث و قصاص آمده و موضوع احکامی قرار گرفته است که به محورهای مهم آن اشاره می کنیم.

آزاد بودن. اصل در انسان آزاد بودن است. فرزند در آزاد یا برده بودن، تابع پدر و مادر خویش است، و به نظر مشهور، حتی اگر مادر به تنهایی آزاد باشد، فرزند نیز آزاد محسوب می گردد.

آزار

آزار: اذیت

از آن در باب های صلوات، صوم، حج و صید و ذباحت به مناسبت سخن رفته است.

آزار رساندن به مؤمن و نیز پدر و مادر - هر چند با گفتن آف -، همچنین روزه مستحبی یا سفر اگر موجب اذیت پدر، مادر و جدّ شود، حرام است.

واجب است مرده به گونه ای به خاک سپرده شود که بوی آن به کسی آزار نرساند.

رفتن به مسجد برای کسی که بوی دهانش - به خاطر خوردن

سیر و مانند آن - دیگران را آزار می دهد، مکروه است.

مستحب است کسی که سر حیوان را می برد، کاری کند که حیوان کمتر اذیت گردد مانند این که آلت ذبح را تیز نماید.

آس

آس: درختی همیشه سرسبز و دارای برگ های ریز و معطر. در باب اطعمه و اشریه به مناسبت از آن نام برده شده است. خلال کردن با چوب درخت آس مکروه است.

برخی دیگر از نکات قابل ذکر درباره فرهنگ فقه:

۱. نثر ساده و روانی دارد، گرچه نگاشتن مقولات فقهی به چنین قلمی دشوار است.

۲. بسیاری از واژه ها به اعراب نیاز دارند، مثلاً برای فرق بین اخبار و اخبار.

۳. نقطه بعد از عددها در منابع، زیباتر و کم حجم تر است.

۴. ستاره میان منابع، زینده نیست.

۵. اگر هر منبع در یک سطر می آمد، بهتر بود و تفاوت چندانی در حجم ایجاد نمی کرد.

۶. آیات به شکل مستقیم مدخل دهی شده، سوره ها به صورت معکوس.

۷. تکرار مدخل در سطر مستقل و وسط چین ضرورت نداشته، مدخل و شناسه در یک سطر کافی بود؛ به همین گونه که هست، بدون آن سطر مستقل وسط چین.

۸. در مدخل معکوس، ویرگول بهتر و زیباتر است.

۹. اگر نام اثر، فرهنگ فقه و اصول باشد، جا دارد.

۱۰. اختصار منابع خوب است، مثلاً عروه و جواهر کافی است.

۱۱. الرحمن والحاقه در ال آمده اند.

۱۲. در فهرست مدخل ها، مداخل ارجاعی به صورت اصلی آمده اند و خوانندگان گمان می برد در کتاب، مقاله ای ذیل آنها درج است.

۱۳. به جای استفاده از درود و سلام بر معصومان به شکل کلیشه ای، عبارت تایپ شده که حجم گیر است.

۱۴. یکسان سازی مثلاً الغاء خصوصیت یا الغای، نظائر یا نظایر نشده است.

برخی از اشتباهات تاپی، ارجاعات، محتوایی و ... در این اثر نیز راه یافته که برخی از آنها عبارتند از:

- ص ۸۵، ارجاع ۹ که جواهر ۴/ ۱۵۳ و ۱۵۴ درست است.

- ص ۴۲۹، ارجاع ۴ که عروه ۲/ ۴۲۹ درست است.

ص ۷۵۱، س ۴ که میرزا محمدحسین نایینی درست است (نه سید).

ص ۶۵۹، س ۱۳ (ستون دوم) استحباب گذرانیدن تیغ در مورد حاجی به بیشتر فقیهان نسبت داده شده، که صحیح نمی باشد.

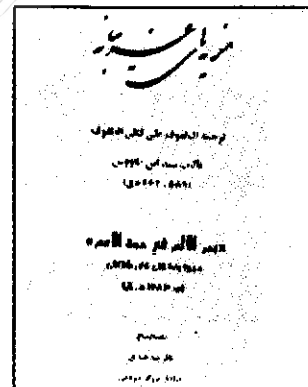
ص ۹۲، مدخل آب گرم، س ۵، وضو و غسل با آب گرم شده به خورشید اشکال دارد، نه به آتش. ضمناً حکم وضو و غسل با آب گرم مختص آبی است که در ظرف گرم شده، بنا بر این عبارت باید این گونه باشد: غسل دادن میت با آب گرم شده با آتش و وضو و غسل با آب ظرفی که بر اثر تابش آفتاب گرم شده.

ص ۱۷، استشفاء و ادنون در فهرست آمده، در متن نیامده، در حالی که استشفاء و آثار و اخبار موافقت در متن آمده، در فهرست نیامده است. در فهرست اباحه صریح و محض آمده، در متن اباحه صریحه و محضه.

چنان که شماره صفحه و ارجاعات در فهرست نیامده است. نیز مناسب است «احجار کریمه» به سنگ های قیمتی ارجاع شود.

عبدالله امینی

مویه های غریبانه، ترجمه ای ادیبانه از الملهوف علی قتلی الطوف سید ابن طاووس اثر میرزا قلی خان شقاقی (م ۱۲۸۳ هـ ق) تصحیح باقر بید هندی و صادق برزگر بفرولی، انتشارات فدائیان اهل بیت (ع)، زمستان ۱۳۸۲، ۲۵۵ ص، وزیری.

درباره لهوف ابن طاووس بسیار حرف زده اند، ولی در مورد این اثر او کمتر کار تحقیقی به انجام رسیده است. غیر از کار اتان کلبرگ در کتابخانه سید بن طاووس، تاکنون کار دقیقی در این زمینه صورت نگرفته است. با وجود شهرت زیاد آن هنوز بر سر نام آن اختلاف است که آیا الملهوف است یا الملهوف؟! در این نوشتار نیز بر سر آن نیستیم که در این زمینه سخن بگوییم؛ غرض معرفی اثری است در این زمینه.

پس از آن که این مقتل نوشته شد مورد توجه شایانی قرار

گرفت و دانش پژوهان و به ویژه اهل موعظه و منبر آن را گرامی داشتند؛ به گونه ای که دیگر مقاتل را به سایه برد. چند مورد در این زمینه دخالت داشت: یکی نشر شیوا و روان آن بود و دیگری مختصر بودن آن بود. این اثر کم کم به جایی رسید که آسان ترین شیوه برای دستیابی به وقایع عاشورا شد. لهوف به علت آن که به زبان عربی نوشته شده بود بیشتر برای اهل علم و عرب زبانان به کار می آمد، اما با رواج تشیع در ایران و به ویژه پس از دوران صفوی که عامه فارسی زبانان نیاز به فهم متون دینی پیدا کردند، دانشمندان شیعی سعی کردند متون شیعی را به فارسی برگردانند که بحث در این مورد مجال دیگری می طلبد.

یکی از این متون لهوف است که به علت شهرت بسیار آن باید در این دوران ترجمه شده باشد که هنوز در این زمینه پژوهش صورت نگرفته است. آنچه اکنون در دست داریم ترجمه هایی است از دوره قاجار که می توان اینها را نام برد:

۱. ترجمه احمد بن سلامه نجفی به تاریخ بیستم رجب سال ۱۲۲۷ که نسخه آن در اختیار مرحوم محدث ارموی بوده است.
۲. ترجمه میرزا رضا قلی خان شقاقی که در پی خواهد آمد.
۳. فیض الدموع بدایع نگار.
۴. ترجمه محمد طاهر دزفولی.

پس از آن نیز تاکنون چندین بار ترجمه شده است. در متون دینی و به ویژه ترجمه آنها رویکرد زیباشناسانه و ذوقی از قدیم مورد توجه بوده و بعضی از درخشان ترین و ماندگارترین آثار ادبی در این زمینه به وجود آمده است. ادبیات وابسته به حادثه عاشورا نیز از این ویژگی برکنار نیست. در این زمینه مقتل نگاری و به ویژه ترجمه مقاتل و در بین آنها ترجمه لهوف نیز مورد توجه خاص ادیبان بوده است. آنچه در پی خواهد آمد، گذر کوتاهی است بر ترجمه میرزا رضا قلی خان شقاقی از ادیبان دوره قاجار که به تازگی توسط آقایان باقر بید هندی و صادق برزگر بفرولی به چاپ رسیده است. انتشار این اثر را گرامی می داریم.

میرزا رضا قلی خان فرزند مهدی قلی خان فرزند محمد صالح خان فرزند خلیفه قلی بیگ فرزند محمد صالح بیگ فرزند صالح محمد بیگ شقاقی از اهالی سراب آذربایجان بوده و در اوان جوانی پس از صرف مال پدر، مدتی در مدرسه شیخ صفی الدین اردبیلی به تحصیل می پردازد. پس از آن که به اندازه کافی از ادبیات آن روزگار بهره مند می شود در تبریز کتابدار «قهرمان میرزا» می شود و سپس به تهران می آید. به علت آن که تاریخ پطر کبیر را ترجمه می کند به «تاریخ نویس» معروف می شود و در زمان ناصرالدین شاه با همکاری برادر بزرگتر خود، فرهنگ «برهان جامع» را می نویسد و به همین علت ریاست امور تذکره و

عبور و مرور از مرز را به او پیشکش می کنند.

پس از آن که کتاب برهان جامع به چاپ می رسد میرزا سعید انصاری مومتمن الملک وزیر امور خارجه را به تهران دعوت می کند و هفده سال در تهران در خدمت او بوده است و هر سال اثری نوشته و به کتابخانه سلطنتی اهدا می کرده است. سرانجام در سال ۱۲۸۳ در تهران فوت می کند و جنازه او را به وادی السلام نجف منتقل و در آن جا دفن می کنند. یکی از آثار او ترجمه لهوف است که پس از فوت او فرزندش آن را چاپ می کند و اثر حاضر چاپ تازه ای از آن است.

نام اصلی کتاب لجه الالم فی حجه الالم است که در منابع مختلف با اندکی اختلاف ذکر شده است. ترجمه به متن وفادار است و مقداری از ترجمه تحت اللفظی صرف دور شده و همین باعث ماندگاری آن شده است. ترجمه در بعضی موارد با تخلیص همراه است. نثر کلی اثر همان نثر منشیان دوره قاجاری است و در بعضی موارد می توان ته مانده ای از سبک بازگشت را در آن دید؛ به ویژه کاربرد نکات دستوری سبک نثری قرون پنجم و ششم در آن نمود دارد. لغات و ترکیبات پر کاربرد دوره قاجار در آن بسیار دیده می شود و در بعضی موارد می توان خوی منشیان را در کاربرد لغات عربی در آن دید. گاهی کاربرد لغات عربی به حدی است که فقط متن اصلی با یک فعل فارسی و چند قید و حرف ربط کوتاه به فارسی برگردانده شده است و این مهم، مترجم را از هدف اصلی خود که ترجمه است دور می کند. تأثیر نحو عربی بر نثر مترجم آشکار است و نشانه های آن را در سراسر کتاب می توان دید.

به علت علقه مترجم به وطن خود، می توان لغات ترکی و به ویژه اشعار ترکی آذری را در آن دید. مترجم در بعضی موارد اشعاری نیز از خود به مناسبت موضوع و در تأیید مطلب می آورد. گاهی نیز احادیث و خطبه ها را به صورت شعر ترجمه می کند که اگر از بعضی اشتباهات چاپی و گاهی ضعف مترجم بگذریم شعر وی پخته است و در این زمینه نیز می توان تأثیر سبک بازگشت را دید.

تسلط مترجم بر ادبیات عرب و سیر در آثار ادبیات فارسی و نثر ساده و نزدیک به زمان ما موجب شده است که هنوز اثر او پر کاربرد باشد. جملات کوتاه، پیش و پس افکندن اجزای جمله، کاربرد سجع و جملات آهنگین، کاربرد بعضی لغات اصیل فارسی و استفاده از اشعار فارسی و عربی و آذری بر زیبایی اثر افزوده است و اگر عربی گرایی زیاد در آن نبود از آثار مورد توجه دوره قاجاری به حساب می آمد. در کل این اثر در رتبه دوم

یا سوم بعد از فیض الدموع قرار می گیرد.

اما در مورد چاپ تازه این کتاب چند نکته وجود دارد که امید است مورد توجه مصححان محترم آن قرار گیرد.

الف. نام کتاب در صفحه اول بدین صورت آمده است: «بحر الالم فی حجه الام» در حالی که نام کتاب چهار بار در صفحات ۲۱، ۲۶، ۲۸ و ۳۷ کتاب و در الذریعه به صورت «لجه الالم فی حجه الام» آمده است. در این زمینه حتی اگر روی جلد چاپ سنگی آن به نام بحر الالم آمده است ولی از این موارد به ویژه کاربرد آن توسط مقدمه نویس چاپ سنگی و فرزند محترم و خود مؤلف نمی توان چشم پوشید. بنابراین بهتر بود مصححان گرامی اسم اصلی کتاب را حفظ می کردند.

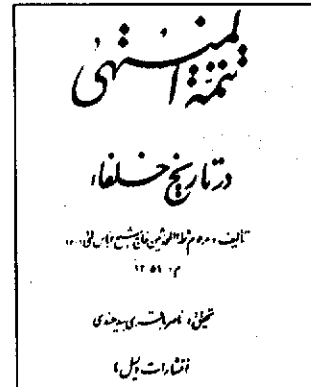
ب. در صفحه ۱۸ گفته اند: «ترجمه های دیگری که از کتاب الملهوف سراغ داریم کلا بعد از این ترجمه انجام پذیرفته است». در این زمینه باید گفت: تا وقتی که پژوهش دقیقی صورت نگرفته است، نمی توان در این مورد به طور قاطع سخن گفت. دست کم می توان گفت: ترجمه احمد بن سلامه نجفی بر این ترجمه مقدم است. زیرا در سال ۱۲۲۷ به انجام رسیده است و ترجمه حاضر با توجه به فرایندی همچون سال فوت مترجم و عمر تقریبی در حد هشتاد سال بعد از آن به انجام رسیده است.

ج. در بعضی موارد ریختگی هایی در متن وجود دارد که به احتمال زیاد از چاپ سنگی آن سرچشمه گرفته است و بهتر بود در داخل متن و در کروشه یا در پاورقی این موارد اصلاح می گردید. به طور مثال در صفحه ۴۸ سطرهای ۱۴ و ۱۵ مقداری ریختگی وجود دارد که باعث مبهم شدن متن گردیده است. روایت را امام صادق (ع) از پدر خویش و ایشان از جد خود نقل می کند، در حالی که طبق اصل لهوف حدود یک سطر ترجمه افتاده است یعنی سند روایت از سید بن طاووس تا امام باقر (ع) افتاده است و معلوم نیست چه کسی از دیگری روایت می کند. در صفحه ۴۹ سطر ۱۲ «عمر بن ابی طالب» آمده است که درست آن عمر بن علی بن ابی طالب است.

د. همچون دیگر کتاب های چاپی غلط های املائی و چاپی نیز در این اثر وجود دارد که امید است در چاپ های بعدی مورد توجه مصححان محترم قرار گیرد. در پایان توفیق روز افزون مصححان و ناشر را از خداوند مسئلت دارم.

علیرضا ابادری

تتمه المنتهی در تاریخ خلفاء، محدث قمی، تحقیق: ناصر باقری
بیدهندی، دلیل ما، ۱۳۸۲، ۸۴۳، ص ۱، وزیری.

ثقة المحدثین حاج شیخ عباس، محدث قمی (۱۲۹۴-۱۳۵۹ق) از معدود دانشمندان و نویسندگان اسلامی است که در عین دقت در نقل و محققانه بودن آثار، دارای قلمی روان و رسا بود و این سهولت باعث شد، آثار و نوشته‌های آن بزرگوار ده‌ها سال در شمار منابع پر مراجعه جامعه ما، مخصوصاً برای آنانی که قدرت مراجعه به متون دست اول و عربی را ندارند، باشد. البته اخلاص و مراتب ارادت ایشان به ساحت مقدس اهل بیت (ع) را باید مهم‌ترین عامل اقبال عمومی آثارش دانست.

در میان تألیفات او، منتهی الآمال، در عین حالی که آثار مشابه زیادی قبل و بعد از او عرضه شد، جایگاه خود را از دست نداد و همواره مورد مراجعه طالبان، تاریخ و سیره ائمه اطهار (ع) بوده است. منتهی الآمال که بارها به چاپ رسیده است، دارای تکمله‌ای است، که کمتر مطرح بوده است.

«تتمه المنتهی فی وقائع ایام الخلفاء» نامی است که خود مؤلف برای آن ذکر فرموده است. البته در پشت جلد، این کتاب را همیشه «تتمه المنتهی در تاریخ الخلفاء» معرفی می‌کنند.

محدث قمی در این اثر تاریخ مختصری از خلفا و حاکمان کشور اسلامی را ذکر کرده است. در هر بخش نیز نام دانشمندان، بزرگان و شخصیت‌های عصر هر خلیفه را با مختصری از زندگی او آورده است.

در مقدمه آمده است: «... چون توفیق الهی شامل حال این شکسته احوال و گرفتار دام انسانی و آمال گردید و کتاب منتهی الآمال فی مصائب النبی و الال را نگاشتم، گاهی که رشته کلام منتهی شد به ذکر احوال سبط اکبر پیغمبر خدا، حضرت امام حسن مجتبی (ع)، خواستم مختصری از احوال بنی حسن را ذکر کنم و مقاتل ایشان را شرح دهم. چون مقداری نگاشتم، دیدم از وضع رساله بیرون شدم، با خود اندیشیدم که نیکو باشد رساله

بالاستقلال در مقاتل بنی حسن و سایر ال ابی طالب بنویسم، و آن را به منزله تکمله و تتمه از برای کتاب منتهی الآمال قرار دهم. پس، از حق تعالی استعانت جستیم و این رساله را نگاشتم و نامیدم آن را به «تتمه المنتهی فی وقائع ایام الخلفاء» و عنوان آن را ذکر ایام خلفاء قرار دادم و مقاتل طالبین را در تاریخ ایام ایشان به طور اختصار نگاشتم. و به علاوه نیز در ذکر وقایع ایام خلفاء، و وفیات معروفین از صحاب ائمه (ع) و علماء فریقین و مشاهیر و اعیان روزگار و پاره‌ای از خصائص و نوادر آثار ایشان را با مختصری از وقایع و اتفاقات دیگر که در ایام خلفاء امویه و عباسیه واقع شده به طور اتقان و اختصار ذکر کردم...».

در پایان تتمه، محدث قمی رساله دیگری مشتمل بر طبقات خلفا و شخصیت‌های اسلامی تدوین کرده است و به صورت فهرست وار وفیات خلفا، اصحاب ائمه، علماء، شعرا و حوادث مهم هر سال را در طی سیزده قرن آورده است. وقایع قرن اول از سال دهم هجرت شروع شده است و آخرین حادثه را هجدهم جمادی‌الآخر سال ۱۲۸۱، درگذشت شیخ اعظم انصاری ذکر نموده و به این مطلب کتاب را به پایان رسانده است.

تتمه المنتهی یک بار در سال ۱۳۳۳ هـ. ش به صورت سنگی در ۴۳۴ ص و قطع رقعی به چاپ رسیده است و در سال‌های اخیر نیز توسط انتشارات داوری قم با تصحیح مرحوم حجة الاسلام والمسلمین میرزا علی محدث زاده قمی (متوفی ۱۳۹۶ق) فرزند ارشد محدث قمی به زیور طبع آراسته شد. بار دیگر نیز جناب حجة الاسلام والمسلمین باقری بیدهندی همت کرده و تصحیح منقح و تحقیق متقنی را از این کتاب ارائه نموده است.

محقق سعی کرده است، صحیح‌ترین و کامل‌ترین متن موجود از تتمه را ارائه دهد و منابع بسیار خوبی را برای شرح حال خلفا، اصحاب و دانشمندان اسلامی در پاورقی‌ها آورده است. بسیاری از این منابع و مأخذ از کتب عامه مانند: الاخبار الطوال، تاریخ الخلفاء، مروج الذهب، ابن قتیبه، وفیات الاعیان، کامل ابن اثیر، ابن عساکر و... می‌باشد که به دقت متن افزوده است. ذکر منابع با توجه به این مطلب که محدث قمی در متن کتاب معمولاً مأخذ نوشته‌های خود را نمی‌آورد، دارای اهمیت زیادی است. افزودن برخی عناوین، توضیحات و سرفصل‌ها داخل قلاب، توضیح و ترجمه واژه‌های نامأنوس متن و اعراب‌گذاری از دیگر خصوصیات این چاپ است. فهرستواره‌ای در حدود ۱۶۰ صفحه از مهم‌ترین امتیازات تحقیقی کتاب می‌باشد. این

به سوی درجات معرفت می شود... و برای کسانی جمع آوری گردیده که فرصت مطالعه کتاب های مفصل را ندارند.

نویسنده نیز در مقدمه ای نیم صفحه ای مطالب کتاب را این چنین توصیف می کند (ترجمه):

«اینها بهره های عام البلوی است و مورد سؤال واقع می شود و ما آنها را از قرآن کریم و سخنان اهل بیت (ع) و علمای نیک کردار استفاده کرده ایم»

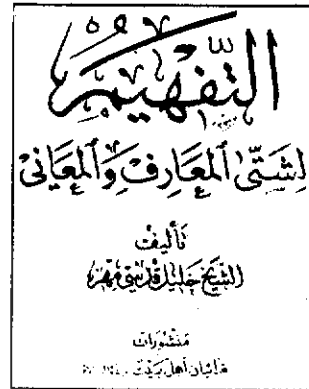
اینک جهت آشنایی بیشتر با محتویات کتاب، پاره ای از عناوین آن را به این شرح درج می نمایم:

روح الحیاة یبقی عند النوم و روح العقل یفارق البدن ... ،
البغاة والخوارج، الاشارة إلى تاریخ خروج المختار بالكوفة ووفاته بها، الاشارة الى مدة امامة امیر المؤمنین و خلفته و ما فعله بنو امیة فی حقہ بعد وفاته، معنی الناکثین و المارقین و الاشارة الى وقعة نهر و ان، الاشارة الى ذکر وقعة صفین و تاریخها و عدد القتلى فیها، قضیة الحکمین، تاریخ بناء بغداد، مدة الزمان من هبوط آدم (ع) الى الهجرة، من أشعار دعبل، هل التوفیق مقدم على العمل ام العمل مقدم على التوفیق، علة كون قبر ابي بكر و عمر عند النبی (ص)، سورة النساء، بدء النکاح و اصله و خلقه حواء و تزویج ولد آدم بحور العین، من احوال قنفذ، حکمة حرمة الخمر و الدم و المیة، جمع علی (ع) بیت المال و تقسیمها، اتحاد زمان ذوالقرنین و ابراهیم الخلیل، ثواب ذکر فضیلة امیر المؤمنین، صلاة القضاء الحاجة، اثر السجنة بین الأذان و الإقامة، معنی قول النبی أكثر اهل الجنة البله، محمد بن عبد الوهاب و تاریخ خروجه، تزویج امیر المؤمنین (ع) ام کلثوم لعمر صحیح ام لا، الرافضة، تزویج عثمان رقیة و ام کلثوم، و جیز فی ذکر مغازی رسول الله (ص)، حرم الحسین ربة امیال فی اربعة امیال، الفرق بین المحبوس و الثنویة، معنی حدیث الشقی فی بطن امه، فذلك كان ملكاً لفاطمة، شرح حال عبدالعظیم الحسنی، ذوالقرنین، احادیث فی دفع الوسواس و طلب الرزق، شهوة النساء و الرجال، الاستخارة بعد الاستخارة، سبب نزول آیه «وعلى الاعراف»، وقعة القتال فی المدينة بعد وقعة كربلا، الشفاعة، حال من يموت من الاطفال المؤمنین و المشركین و الكفار، ما يدفع الوسوسة و الحزن، الفسق و الشطرنج، يوم النیروز، قوله تعالى و جيء یومئذ بجهنم، يوم تبلى السرائر، اشعار الفرزدق، فضل قیام اللیل و صلاة اللیل، الوسواس، استحباب و خواص العقیق الاحمر و الاصف و الابيض، تفسیر الكوثر، وجه الاقرار من المعصومین بالذنوب، حرمة الشماتة

فهرست که شامل، اسامی انبیاء و معصومین (ع)، اشخاص، خاندان ها، گروه ها، اماکن، فرق و مذاهب و در پایان اهم منابع و مآخذ تحقیق می باشد. برای مطالعه و مراجعه محققان کاری بس راه گشا سودمند است. این فهرست اعلام مربوط به مجموع سه جلد منتهی الآمال و تتمه می باشد.

مهدی سلیمانی آشتیانی

التفهیم لِشَقَى المَعَارِفِ و المَعَانِي، شیخ خلیل قدسی مهر، قم، فداییان اهل بیت (ع)، ۴۴۸ ص، وزیری.

این کتاب که به زبان عربی نگارش یافته است در واقع کشکولی از معارف دینی است که در آن مطالب تحت عنوان خاص خود به صورت پراکنده و اکثرآ نامربوط به یکدیگر سلسله وار آمده است. تمامی عناوین، از خود نویسنده بوده، تصرفی از محقق در آنها دیده نمی شود. بیشتر مطالب از نیم صفحه تجاوز نمی کند، به گونه ای که صفحات کتاب که شمارگانی بالغ بر ۴۲۷ دارد، نزدیک به هفتصد عنوان را در خود جای داده است. بیشتر مطالب کتاب دربرگیرنده آیه و یا روایتی است که مأخذ و نشانی آنها در پاورقی مشاهده می گردد و اکثر آنها اعراب گذاری دارد.

در پیشگفتار یک صفحه ای محقق ارجمند ناصر باقری بیدهندی شمای کلی موضوعات کتاب، ذکر شده که ترجمه آن چنین است: «در این کتاب مطالب مختلف و موضوعات متنوع از معارف و معانی استوار، به ودیعت گذاشته شده است شامل: آیات کریمه، احادیث شریفه، مواعظ سودمند، نکات غریب، نوآوری های فکری، حکمت های زیبا، دعاها ی شریف، مسائل علمی از کلام و تفسیر و تاریخ، و به گونه ای مختصر آمده است که خاطر ملول را خوش و ذهن کند شده را تیز می گرداند، انواع مکارم را یادآوری، به نیکوکاری و نیکی و تقوی امر و از سرکشی و بدی و آزار نهی می کند و موجب توجه به مصالح شرعی و ترقی

الهی و دانشمندان و حکمای الهی بیان گردد. بیشتر کتاب را نقل اقوال و متون تشکیل می‌دهد و نویسنده با عناوین «فائده» مطالبی از خود می‌افزاید. آیات قرآن به صورت متن و ترجمه آمده و در مورد روایات و احادیث، به نقل ترجمه آنها اکتفا شده و محقق در پاورقی آدرس آیات و روایات را ذکر کرده است. متن کتاب در صفحه ۵۲۷ به پایان می‌رسد و پس از آن ۵۵ صفحه فهرست‌های: مطالب کتاب، اعلام، آیات قرآنی، اشعار فارسی، اشعار عربی، و منابع تدوین و تحقیق کتاب مشاهده می‌شود. بیشتر عناوین خرد و کلان کتاب توسط محقق، تأسیس و یا تکمیل شده و متن کتاب بدون ویراستاری جدید عرضه شده است.

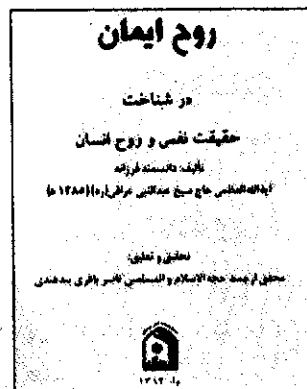
مقدمه محقق در شرح حال مؤلف می‌نویسد:

زادگاه مرحوم آیه‌الله العظمی حاج شیخ عبدالنبی اراکی (۱۳۰۷-۱۳۸۵ ه. ق) در اراک و در شب مبعث پیامبر (ص) بوده است. وی تا سال ۱۳۲۷ به مدت ۲۰ سال، دروس مکتب و نیز سطح حوزه اراک را به پایان می‌رساند که دو سال آن را در همدان به سر می‌برد. پس از دو سال شرکت در درس خارج بزرگان اراک رهسپار نجف گردیده در درس فقه، اصول، ریاضی، هیئت و نجوم شرکت می‌جوید و تا پایان تحصیل به قول خودش از بیست و هشت استاد و شیخ همچون سید محسن عراقی (در کلام و حکمت)، آخوند خراسانی، طباطبایی یزدی صاحب عروه، شیخ الشریعه اصفهانی، ضیاءالدین عراقی، میرزا حسین نائینی، میرزا علی آقا قاضی (در اخلاق و سیر و سلوک) بهره می‌برد و شاگردان بسیاری را نیز تربیت می‌کند. وی پس از دو بار بازگشت به ایران بار دیگر به دعوت سید ابوالحسن اصفهانی جهت تدریس در حوزه نجف راهی عتبات می‌شود و پس از سال‌ها مجدداً به قم مراجعت می‌نماید. برخی از تألیفات وی که بالغ بر یکصد مجلد است از این قرار است: رساله عملیه، معالم الزلفی (شرح عسره در ۲۵ جلد)، انیس المقلدین، غوالی اللثالی (تقریرات بحث ایشان)، کتاب المحاکمات، حاشیه بر وسیله، رساله فی المعاد، رساله فی البرزخ، رساله فی الحسن والقبح.

پیشگفتار مؤلف شامل اظهار عقاید دینی و اعتراف نویسنده بر کمالات پیامبر (ص) و اشرفیت حضرت علی (ع) و منزلت امامان و عصمت ایشان و بیزاری از مذاهب فاسده و شهادت به مرگ، برزخ و قیامت و بیان ویژگی‌های غیبت امام (ع) و نیابت او و مدعیان دروغی می‌باشد.

بالمؤمن، ادعاء مسیلمة وسجاح النبوة، قضية الشيخ الطوسي مع الخليفة العباسی فی سب الصحابة، بیعة الرضوان، اقوال النصاری فی عیسی بن مریم، علی بن جعفر المشهور بقم، اسماء المنکرین علی ابی بکر، معنی الصراط یوم القیامة، وقعة الحرة فی المدينة، تفسیر قوله فان مع العسر یسرا، اباجهل وخبائثه، فضیلة صوم رجب، ثواب زیارة الاخ المسلم و سوره، الوجه فی ذهاب امیر المؤمنین الی الکوفة وبقائه فیها، نور المؤمن یوم القیامة، وفاة فاطمة المعصومة (ع) کان قبل وفاة الامام الرضا (ع)، قضية لوط (ع)، مدة حیاة نوح النبی و جهة قتل قابیل هابیل، المراد من التفسیر بالرأی، الثواب الاربعة، اجتماع یحیی بن اکثم والامام الجواد و سؤاله، قصة الجزيرة الخضراء، لبس السواد لعزاء الحسین (ع)، ابیات خطاباً للامام الحسین (ع)، حساب الجمل، مدة عمر فرعون و موسی، رجوع المسعودی الی الشیخ، سلمان الفارسی، اسامة بن زید و تخلف بعض الاصحاب عن جیشة، قضية خیبر، التوقيع الدال علی ان الصدوق کان بدعاء الحجة (ع)، معنی القادسیة، علة الجهر فی المغرب والعشاء والفجر، التوقيع للصدوق من الامام الحجة (ع)، فضیلة الامام الرضا (ع) و زیارته، استحباب زیارة المواضع الشریفة، توبة جعفر الکذاب، خروج المختار و شهادته و ارسال رأس عبیدالله بن دیاذ الی السجاد (ع)، تفسیر بعض آیات القرآن، هشام بن الحکم، فرزدق، دعبیل الخزاعی، قوله تعالی سبعاً من المثنوی میثم بن یحیی الثمار، ابوهریره، روح القدس، ...

روح ایمان در شناخت حقیقت نفس و روح انسان، تألیف آیه‌الله شیخ عبدالنبی عراقی (ره)، تحقیق: حجة الاسلام والمسلمین ناصر باقری بیدهندی، نور الاصفیاء، ۵۸۴ ص، وزیری.

این کتاب به زبان فارسی است، سعی شده است از جنبه‌های مختلف به موضوع کتاب پرداخته شود و عقیده نصوص ادیان

طایفه هشتم، بیست و نه روایت در باب عناوین مختلف راجع به حقیقت، ذات، روح و نفس آدمی جمع آوری نموده است که بر دو مسئله تواتر اجمالی و معنوی دارند. در طایفه نهم، چهارده فقره از دعاهای معصومین (ع) در باب خلقت ارواح قبل از اجساد ذکر شده است.

در فصل سوم، با چهارده آیه از قرآن کریم بر خلقت ارواح و نفوس قبل از اجساد و ابدان آنها، استدلال می‌کند. در فصل چهارم، شش دلیل عقلی بر مدعا به چشم می‌خورد.

در خاتمه گفتار دوم، عباراتی از کتاب‌های آسمانی را برمی‌شمرد: انجیل‌های برنابا، متی، یوحنا، لوقا، نامه رسولان؛ تورات (صحیفه آدم، صحف ایوب، داود، سلیمان و...)؛ سپس تتمه‌ای در شبهات این بحث می‌آورد (یازده شبهه و پاسخ آنها)

گفتار سوم در «بقای انسان پس از خرابی بدن» است، شامل چهار فصل درباره چهار دلیل: اجماع جدید، سنت و اخبار، آیات (۱۷ آیه) و ادله عقلیه (۱۲ دلیل عقلی برای اثبات بقای روح) و نیز خاتمه‌ای در استدلال به سایر کتب آسمانی یعنی انجیل‌های خمس و تورات و زیور.

در فصل استدلال به روایات، مؤلف روایات بسیاری را در درازده باب (طایفه) طبقه‌بندی می‌کند با این عناوین: روایات بیان جسد مثالی، سؤال قبر، زیارت مردگان و احسان در حق آنها، زیارت بزرگان، حالات ارواح پس از مرگ، آنچه بر ارواح کفار می‌گذرد، جایگاه ارواح مؤمنان پس از مرگ، تجسم اعمال، حقیقت مردن و شرح آن، بقای روح و نعمت‌ها و عذاب، محل نگهداری کودکان و مؤمنان و کفار، عالم برزخ و احوال آن.

نویسنده، در هفتاد صفحه پایانی کتاب، عناوین مربوط به بحث را آورده است؛ از جمله در عنوان «خاتمه» ۴۲ وجه در توضیح حدیث مشهور «من عرف نفسه فقد عرف ربه» ذکر می‌کند. و در عنوان «نتیجه سخن» جهات عظمت معرفت نفس و راه‌های رسیدن به آن را ذکر می‌نماید و در پایان، مطالبی تحت دو عنوان «جهان قهرمان، پوریای ولی کیست؟» و «وصیت» دارد.

قاسم شیرجعفری

در مقدمه کتاب سه مطلب آمده است که در مطلب نخست و پنج دلیل در علت نگارش کتاب و سپس مقدمه چینی جهت مطلب دوم به چشم می‌خورد.

مطلب دوم که به ذکر ادله و جوب شناختن نفس می‌پردازد، شامل یازده دلیل است با عناوین: وجوب شناخت خداوند، لزوم جلب منافع برای نفس، لزوم تزکیه نفس، ضرورت اندیشیدن در نفس، ضرورت علم در اصول دین، لزوم دفع خوف و سخنی از نفس، راه شناخت مصالح و مفاسد، چراغی برای تاریکی‌ها، تشخیص ملایقات و منافرات و جلب رضایت حق، راهی برای شناخت موضوعات، ضرورت وجدانی خودشناسی.

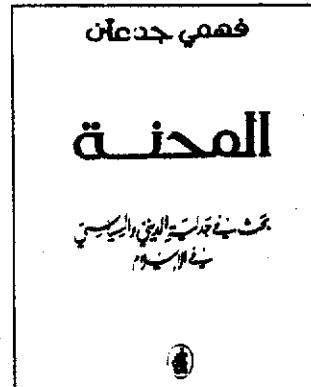
در مطلب سوم با عنوان «خطابه» نصایحی را برای خواننده درباره مرگ و پس از آن و نعمت‌های اخروی و شناخت ریشه سعادت و شقاوت، و داستان بلبل شوریده و مور عاقبت اندیش را می‌آورد.

پس از این بخش، وارد بخش اصلی کتاب می‌شویم که دربرگیرنده سه گفتار است. غرض اصلی از گفتار نخست، ذکر سخنان بزرگان ادیان و مذاهب درباره حقیقت نفس ناطقه انسان است.

در پایان گفتار نخست، از مجموعه سخنان منقول، ظهور علت تامه برای قطع وجدانی را نتیجه می‌گیرد. در گفتار دوم، در چهار فصل به چهار دلیل اجماع، سنت، قرآن و عقل، درباره حقیقت نفس می‌پردازد و سپس خاتمه‌ای با عنوان «مطالبی از دیگر کتاب‌های آسمانی» دارد.

نویسنده برای اثبات تواتر روایات خلقت ارواح، دو هزار سال پیش از خلقت اجساد، ۲۶ روایت شیعی نقل می‌کند و در طایفه دوم روایات متواتر، الفت ارواح قبل از آوردن به این عالم را با پانزده روایت به تواتر می‌رساند و در میان آنها «فایده» ای در ارتباط فقر با دوستان امیرالمؤمنین (ع) دارد. در طایفه سوم روایات چهار حدیث در معنای «فطرت الهی» دارد و در طایفه چهارم با ده روایت، بر سعادت و شقاوت قبل از خلقت، ادعای تواتر معنوی می‌کند. در طایفه پنجم تواتر روایات بر میثاق الهی با ارواح در عالم ذر را اثبات می‌کند. طایفه ششم روایات نیز شامل چهارده حدیث در خلقت پیامبر (ص) و یا با ائمه (ع) است و طایفه هفتم بیست حدیث در خلقت ارواح قبل از اجساد دارد و فریادی از مؤلف در لابه لای آن به چشم می‌خورد. نویسنده در

المحنة بحث في جدلية الدين والسياسة في الإسلام، فهمي
جدعان، آيار، كويت.

کتاب المحنة اثر فهمي جدعان برای آگاهی و کسب اطلاع از جریان محنت و علل و عوامل و چگونگی شکل گیری این جریان در تاریخ اسلام اثر قابل توجهی است. جریان محنت خلق قرآن از وقایع مهم و بزرگ تاریخ در عصر عباسی است که برای مدت های مدید در پرده ابهام قرار داشت. بررسی علل و عوامل ایجاد این جریان و روند تاریخی حوادث مربوط به آن در این مقطع از تاریخ اسلام موضوع رساله نویسنده کتاب المحنة برای اخذ درجه دکترا از دانشگاه سوربن پاریس می باشد که بعداً ابتدا توسط انتشارات آيار در سال ۱۹۸۹ در کویت و سپس در سال ۲۰۰۰ توسط مؤسسه عربی دراسات والنشر در بیروت به چاپ رسیده است.

تاریخ اسلام در مقاطع مختلف فراز و نشیب های بسیاری به خود دیده است و مسلمین حوادث و وقایع مختلفی را تجربه نموده اند. در نیمه نخست قرن سوم هجری شاهد یکی از وقایع کم نظیر در حیات سیاسی، اجتماعی و دینی مسلمین می باشیم. هنوز بیش از دو قرن از نزول قرآن سپری نشده بود که نظرات و دیدگاه هایی که درباره آن ابراز گردید موجبات تحولاتی را در جامعه اسلامی فراهم آورد که پی آمد آن مناقشات کلامی عصر محنت بود.

جریان محنت که از اوایل قرن سوم هجری به صورت غیر رسمی از سال ۲۱۲ هـ. ق و به صورت رسمی از سال ۲۱۸ هـ. ق آغاز شد و تا سال ۲۳۲ هـ. ق به طول انجامید. از نقاط عطف در تاریخ اسلام می باشد که طی آن یک رشته مباحثات و مجادلات کلامی خاصی که پیرامون عقیده مسلمین درباره ذات باری تعالی و کلام الله از مدت ها پیش رواج داشت، به اوج خود رسید. از

مدت ها قبل قدریه و سپس معتزله عقاید خاصی را در مورد هریک از مبادی اعتقادی ابراز می داشتند که مغایر عقیده عمومی جامعه بود و موجب مناقشاتی گردید که اوج آن جریان محنت قرآن بود. علت نامیدن این دوره از تاریخ اسلام به عصر محنت به خاطر سؤال و امتحانی بود که در محاکم خاص که متولیان آن اکثراً عقاید معتزلی داشتند از مردم مخصوصاً فقها و محدثین در مورد مخلوق و حادث بودن یا ازلی و غیر مخلوق بودن قرآن صورت می گرفت و در اکثر منابع متقدم از این سال ها به عنوان محنت و سختی برای علما نام برده شده است.

عقاید معتزله در این دوره به اوج رشد و گسترش خرد رسیده بود و بسیاری از روشنفکران آن زمان پیرو عقاید معتزله بودند، بنا به دلایلی حکومت وقت در یک رویکرد سیاسی عقاید معتزله را پذیرفت و سه تن از خلفای عباسی برای پیشبرد سیاست های خود مذهب معتزله را پذیرفتند و با مال و شمشیر به حمایت آن برخاستند (ص ۱۷) و آن را به عنوان ابزاری برای اجرای نیات خود برگزیدند، پیرو آن دستگاه تفتیش عقایدی ایجاد شد که در متون تاریخی به محنه و محنت معروف شده است.

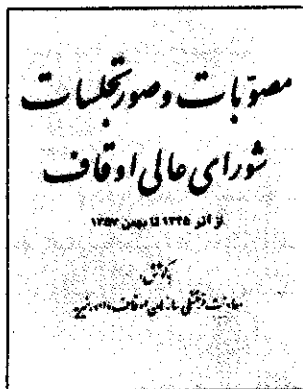
اکثر محققانی که پیرامون اوضاع سیاسی و مذهبی این دوره تألیفاتی نموده اند به نوعی اشاراتی به این وقایع نموده اند. نویسندگان غربی به وقایع این دوره از تاریخ اسلام بیشتر به خاطر محاکم تفتیش عقاید ترجمه نموده اند، از جمله پاتون در سال ۱۸۸۷ م. جریان محنت احمد بن حنبل را مورد بررسی قرار داده است.

Walter M. Patton, Ahmad Ibn Hanbal and Mihna, libreriet Imprimerie E. J. Brill, Leide, 1887.

ولی اثر وی به علت تکیه بیش از اندازه به نوشته های قاضی عبدالجبار معتزلی و ملاحظات تاریخی اندک چندان قابل اعتماد نیست و پاتون این جریان را از دیدگاه کلامی و اعتقادی خالص مورد توجه قرار داده است (ص ۱۵-۱۶) وقایع این دوره از تاریخ اسلام نزد محققان عرب اهمیت خاصی دارد و اکثر کسانی که در مورد تاریخ عباسی دست به پژوهش زده اند به این مسئله نیز توجه کرده اند و در آثار خود مطالبی را در این زمینه نوشته اند که کتاب المحنة یکی از آخرین پژوهش های منتشر شده می باشد.

کتاب المحنة در یک مقدمه، یک مدخل و پنج فصل تدوین شده است. مقصود نویسنده کتاب چنان که در مقدمه اشاره نموده بررسی تمایلات متقابل بین دین و دولت و تجربه تاریخی

مصوبات و صورت جلسات شورای عالی اوقاف (از آذر ۱۳۴۵ تا بهمن ۱۳۵۷)، به کوشش محمدعلی خسروی، معاون فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۸۲ ش، وزیری، ۹۳۲ ص.

به شهادت اسناد و مدارک تاریخی سازمان اوقاف از کهن ترین تشکیلات اداری است که از دوره سامانیان (۲۶۱-۳۸۹ ه. ق.) تاکنون به کار مساجد، بقاع متبرکه، اراضی موقوفه، و موقوفات عام و خاص رسیدگی می کرده و همواره مسئول نظم و نسق مادی موقوفات و رونق و رواج امور مساجد و بقاع بوده و بر صیانت از اصل موقوفات و رعایت نظر و اوقاف خیر اندیش اهتمام ورزیده است.

از آغاز تأسیس تشکیلات اوقاف که با نام دیوان موقوفات از آن یاد می شود تا پس از انقلاب مشروطیت و استقرار حکومت مشروطه در سال ۱۲۸۵ ه. ش با تأسیس وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در سال ۱۲۸۹ ه. ش امور موقوفات زیر نظر وزارت مزبور اداره می شد. در سال ۱۳۴۳ ه. ش با تصویب قانون تفکیک اوقاف از وزارت فرهنگ، تشکیلات سازمان اوقاف مستقل و به نخست وزیری ملحق شد و در همین سال برای سازمان اوقاف شورای عالی اوقاف نیز پیش بینی شد.

آیین نامه شورای عالی اوقاف در اوایل سال ۱۳۴۵ تصویب و در مورخ ۱۳۴۵/۹/۹ اولین جلسه آن در محل سازمان مرکزی اوقاف تشکیل شد. در این جلسه نظامنامه داخلی آن نیز به تصویب اعضای شورا رسید. اعضای شورا عبارت بودند از: رئیس سازمان اوقاف، معاون وزارت آموزش و پرورش، معاون وزارت تعاون و امور روستاها، مدیر کل ثبت اسناد و املاک، یک قاضی منتخب وزارت دادگستری، دو تن از مجتهدین، دو نفر از معتمدین و دو تن از اساتید حقوق دانشگاه تهران.

اعضای این شورا برای مدت دو سال انتخاب می شدند که تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل جمهوری اسلامی

مسلمین در این زمینه در چارچوب جریان محنت است.

در مدخل کتاب نویسنده به بررسی مسئله امامت و تفرقه مسلمین و چگونگی ایجاد فرق مختلف و اعتقادات ایشان در مورد خلق قرآن و افعال و اسماء و صفات در بین ایشان پرداخته است (ص ۱۸-۱۹) و چگونگی ایجاد معتزله و اعتقادات خاص ایشان پرداخته و معتقد است منازعات این دوره از تاریخ به ماهیت سیاسی دولت خلافت عباسی مربوط می شود. امتحان از مخلوق بودن قرآن به وضوح ماهیت دولت خلافت عباسی را آشکار می سازد که در تکوین تجربه تاریخی مسلمین در تشکیل حکومت تأثیر فراوان بر جای گذاشت. (ص ۱۸)

در قسمتی از کتاب رابطه بین معتزله و دستگاه خلافت عباسی بررسی شده است. نویسنده کتاب معتقد است معتزله با شرکت در جریان محنت دچار اشتباه بزرگی شده اند؛ زیرا بعد از وقایع موقعیت خود را از دست دادند و حکومت وقت برای ایجاد مذهب رسمی دستگاه خلافت با پذیرش عقاید معتزله علمای مذاهب دیگر را تحت فشار قرار داد و به خاطر مسائل سیاسی از راه تسامح و آزادی اندیشه خارج شد. (ص ۵۹)

بخشی از کتاب اختصاص به چگونگی ایجاد محنت و امتحان افراد دارد و معتقد است علت ایجاد محنت منطق حکومت و فرمانروایی است.

علل ایجاد این جریان و نظرات مختلفی که در این باب ذکر گردیده از دیگر قسمت های کتاب می باشد. از جمله علت امتحان از قضات و محدثین که از بخش های مهم کتاب می باشد (ص ۲۲۹-۲۴۲). فهمی جدعان معتقد است این جریان سیاسی مذهبی وسیله ای برای تحکیم حکومت عباسی بوده است. (ص ۳۶۱)

نویسنده کتاب، ویران نمودن قبر منور امام حسین (ع) توسط متوکل که بعد از وقایع این دوره می باشد، مربوط به حوادث محنت و نوعی انتقام جویی از معتزله زیدی است. (ص ۳۶۰)

قسمت پایانی کتاب اختصاص به بررسی نزاع های دینی و سیاسی منتهی به این دوره دارد. وی محنته را از مصادر تسلیم دین در برابر دولت می داند و اعتقاد دارد همه این وقایع در چارچوب منطق ایجاد حکومت (Raisond'etat) منطلق الملک شکل گرفته است.

محمد رضایی

ایران، شش دوره آن از تاریخ ۱۳۴۵/۹/۹ تا ۱۳۵۷/۷/۱۹ تشکیل شد. پس از انقلاب هم فقط یک جلسه به عنوان نخستین جلسه از دوره هفتم در تاریخ ۱۳۵۸/۴/۳ تشکیل شد.

کلیه تصمیمات و مصوبات شورای عالی اوقاف در طول بیش از دوازده سال (از ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۸) در دفتری با عنوان «دفتر ثبت صورت جلسات» نوشته شده که در آرشیو سازمان اوقاف (بخش اسناد و شناسایی موقوفات) نگهداری می‌شود.

چاپ مجموعه مصوبات و صورت جلسات شورای عالی اوقاف تلاشی است از جمند که با همت دانشمند سختکوش آقای محمدعلی خسروی معاون فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه در راستای نشر فرهنگ وقف و احیای متون و اسناد وقفی سامان یافته است. احیای این اثر تاریخی و ملی با وسواس علمی و رعایت اسلوب فنی بدون کمترین دخل و تصرف در اصل اسناد، کاری بزرگ و قابل تقدیر است که در یک جلد گرانسنگ آماده بهره برداری شده است. آقای خسروی به منظور استفاده هر چه بیشتر محققان، فهرست‌های مختلفی برای آن تهیه نموده و در پایان بر این مجموعه افزوده است.

از جمله: نام اشخاص، واقفان، متولیان، شخصیت‌های علمی و اداری و نام‌های: شهرها، روستاها، ادارات، موقوفات، مساجد و حتی کلیساها و کتیسه‌هایی که نامی از آنها آمده، ذکر کرده است. در پایان برای اینکه هویت حقوقی این اثر کاملاً حفظ شود نمونه‌هایی از دستخط صورت را عیناً به صورت فاکس مایل درج نموده است که حاوی نام و نمونه امضاهای اعضای شورا است.

همان گونه که در مقدمه کتاب آمده است:

انتشار این مجموعه از جنبه‌های گوناگون حائز اهمیت است؛ از جمله:

۱. محققان می‌توانند به مستند بسیاری از موقوفاتی که در دهه‌های چهل و پنجاه فروخته شده و یا به اجاره‌های طویل‌المدت داده شده و یا تحولات حقوقی در آن صورت گرفته است، دست یابند.

۲. اطلاع‌رسانی بی‌واسطه از اعضای روش و عملکرد شورای عالی اوقاف است که تاکنون برای بررسی آن منبعی در دست نبود.

۳. منبعی غنی برای وقف پژوهی در دوره پهلوی دوم است، چرا که حدود شش سال از ده سال «اصلاحات ارضی» (۱۳۴۴-۱۳۵۱) را در بردارد.

نیز می‌توان به نقش رئیس سازمان اوقاف، نصیر عصار

(۱۳۴۴-۱۳۵۰) و رئیس بعدی، منوچهر آزمون در سیاستگذاری این شورا پی برد چنان که نقش آیه‌الله شیخ ابوالحسن شعرانی به عنوان یکی از مجتهدین شورا که در موارد متعدد خلاف جریان شورا با فروش موقوفات مخالفت می‌کرده است، قابل توجه است.

شورای عالی اوقاف پس از پیروزی انقلاب اسلامی با مصوبه شورای انقلاب به «شورای مرکزی اوقاف» تغییر نام یافت و مقرر گردید امور مربوطه، زیر نظر نمایندگان حضرت امام خمینی (ره) تمشیت شود. در حال حاضر کمیسیون موضوع ماده ۲ آیین‌نامه، متشکل از پنج تن از فقهای صاحب نظر است که با بررسی مدارک فروش موقوفات و مطابق احکام شرع حکم خود را صادر می‌کنند.

در پایان این مجموعه گرانسنگ معاونت فرهنگی سازمان اوقاف، ضمن بیان انگیزه انتشار این اثر به نکاتی اشاره کرده است که برای محققان و دانش پژوهان مفید می‌باشد:

۱. انتشار این مجموعه تنها به عنوان نشر اسناد تاریخی جهت بهره‌برداری محققان، کارشناسان و علاقه‌مندان صورت می‌گیرد و به هیچ وجه به معنای تأیید کامل مصوبات آن از سوی سازمان اوقاف و امور خیریه نیست گرچه ممکن است بسیاری از آنها مورد قبول و عمل فعلی سازمان و ادارات اوقاف باشد.

۲. به منظور حفظ اعتبار این مجموعه از هر گونه ویرایش و حذف و اضافه در عبارات آن خودداری شده است.

۳. در پایان هر صورت جلسه اسامی اعضای شورا درج شده است ولی در اغلب موارد همه آنها آن را امضا نکرده‌اند. ما نیز اسامی موجود را ذکر نموده و افرادی را که امضا کرده‌اند با علامت (x) مشخص کرده‌ایم.

۴. برخی از اعضا که نظر مخالف با بقیه داشته‌اند ضمن امضای صورت جلسه حاشیه‌ای بر آن زده‌اند که عیناً نقل شده است.

ما ضمن عرض خسته نباشید به جناب آقای خسروی در پدید آوردن این اثر ماندگار، انتشار این مجموعه ارزشمند و پر محتوا را که نمونه‌بارزی از احیای متون علمی و دینی است به سازمان اوقاف و امور خیریه تبریک گفته و تهیه آن را برای کسانی که به حفظ تاریخ و مستندات تاریخی علاقه‌مندند توصیه می‌کنیم.

امیدواریم این کار سترگ الگویی باشد برای سازمان‌ها، نهادها و مراکزی که در دل خود انبوهی از تاریخ را ثبت کرده‌اند تا با روزآمد کردن آن کتابخانه‌ها را غنی و دانش پژوهان را بی‌نیاز کنند.

محمد نقدی